

YEGANƏ BABASOY*

PRAQMATİKANIN ƏSAS KOMPONENTLƏRİ

Tədqiqat işinin mövzusu olan praqmatika Azərbaycanda çox az öyrənilməsi üçün bu mövzunun öyrənilməsi dilçilikdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Praqmatikanın üç əsas komponenti var: praqmalingvistika, sosiopraqmatika və psixolingvistika. Qrammatikanın praqmatika ilə inteqrasiyasından praqmalingvistika adlı bir tədqiqat sahəsi yarandı. Linqvistik praqmatik dili insanların öz fəaliyyətlərində istifadə etdikləri bir vasitə kimi öyrənir. Sosiopraqmatikanı “praqmatikanın sosioloji interfeysi” kimi təyin etmək olar. Bu həm də dilin cəmiyyətə münasibətdə istifadəsidir. Psixolingvistika uşaqların və digər öyrənənlərin xarici dili necə öyrənməsi və ya mənimsəməsi ilə məşğul olur. Dilin psixologiyası mənasını verən psixolingvistika insanlara dil əldə etmək, istifadə etmək, anlamaq və yaratmaq imkanı verən psixoloji və nevroloji amilləri öyrənir.

Açar sözlər: *praqmalingvistika, sosiopraqmatika, psixolingvistika, praqmatika, dilçilik*

Giriş

Praqmatikanın üç əsas komponenti var: praqmalingvistika, sosiopraqmatika və psixolingvistika.

1. Praqmalingvistika-Qrammatikanın praqmatika ilə inteqrasiyası praqmalingvistika adlı tədqiqat sahəsi yaratmışdır. Praqmalingvistika qrammatikanın praktiki izahatlarını verir və tədris məqsədləri üçün bir dildə ifadələr üçün ən uyğun və praktiki strukturu tapmağa çalışır.

2. Sosiopraqmatikanı “praqmatikanın sosioloji interfeysi” kimi təyin etmək olar. İştirakçıların kommunikativ fəaliyyətinin təfsiri və icrasının əsasını təşkil edən sosial qavrayışları göstərir. Sosiopraqmatika uyğun sosial davranışla əlaqəlidir və öyrənənlər praqmatik seçimlərin nəticələrindən xəbərdar olmalıdırlar.

3. Psixolingvistika uşaqların və digər öyrənənlərin xarici dili necə öyrənməsi və ya mənimsəməsi ilə məşğul olur. O, həmçinin dil tədrisi sahəsinə dair nəzəriyyələri, yanaşmaları və prinsipləri təqdim edir. Dərs planının necə tərtib ediləcəyini və təşkil olunacağını araşdırır. Metodologiyaya mühüm töhfə verdiyini söyləmək olar.

Əsas təhlil

Dil mühüm məlumatları ötürmək, başqalarını hərəkətə keçməyə və ya hərəkətdən çəkinməyə inandırmaq, duyğularını ifadə etmək və başqalarının davranışını qiymətləndirmək kimi müxtəlif məqsədlərə xidmət edən insan ünsiyyətinin əsas üsulu kimi geniş şəkildə tanınır. Dil hətta təhkimçiliyin ləğvi və ya dövlət mükafatının verilməsi kimi sosial və ya şəxsi dəyişikliklərdə mühüm rol oynaya bilər. Odur ki, dil praqmatikası və ya praqmalingvistikasının diqqət mərkəzində olan dili fəaliyyət vasitəsi kimi araşdırmaq məqsəduyğundur.[4]

Linqvistik praqmatika dili insanların öz fəaliyyətlərində istifadə etdikləri bir vasitə kimi öyrənir. Linqvistik praqmatikanın müxtəlif tərifləri var ki, onları bir neçə qrupa bölmək olar. Bir qrup dilin təfsirində insan elementinin vacibliyini vurğulayır. Digər qrup linqvistik praqmatikanın funksional aspektinə və onun kontekstual təbiətinə diqqət yetirir, ona kontekstdə dil istifadəsinin öyrənilməsi kimi baxır[1]. Digər qrup ünsiyyət prosesində ünsiyyət quranların qarşılıqlı təsirini araşdırır. Nəhayət, bəzi təriflər müxtəlif kommunikativ kontekstlərdə nitq əsərlərinin praqmatik tədqiqatlarının şərh aspektini vurğulayır.

Praqmalingvistika dilçilikdə dilin istifadəsi və şərhinin müxtəlif aspektlərini əhatə edən sürətlə inkişaf edən bir sahədir. Dilçilik tədqiqatlarında insan amilinin əhəmiyyətini vurğulayan tədqiqat yönümlü sahədir. O, dil haqqında biliklərin qrammatik qaydaların mənimsənilməsindən kənara çıxması və müxtəlif kommunikativ kontekstlərdə sözlərin praqmatik mənasının dərk edilməsini özündə ehtiva etməsi ideyasına əsaslanır.

Praqmalingvistika dilin struktur sistemi ilə formalaşır, eyni zamanda ünsiyyət kontekstindən

asılı olan əlavə dəyərləri də nəzərə alır. Məsələn, natiq otağı işıqlı kimi təsvir edərkən, natiqin otaqla tanış olmaması, qaranlıq otaqlarla müqayisəsi, sahibində xoş təəssürat yaratmaq istəyi və onun fikrinə maraq kimi bir neçə amili nəzərə almaq lazımdır. Eynilə, “O da yarışa gedir” ifadəsi kontekstdən asılı olaraq hörmətsizlik və ya sürpriz ifadə edə bilər və onu “Yarışa gedir” kimi dəyişdirmək danışanın münasibətini neytral edir. Bu nüanslar praqmatik mənanın qrammatik qaydalardan kənara çıxdığını və kommunikativ situasiyanın dərk edilməsini tələb etdiyini nümayiş etdirir. İntonasiya və vurğu kimi alətlər şifahi nitqdə praqmatik mənanın təfsirinə kömək edə bilər.

Ünsiyyət, əlaqə qurmaq, söhbəti davam etdirmək və onu bitirmək daxil olmaqla bir neçə mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələ adətən salamlama və dil nümunələrini əhatə edir, ikinci mərhələdə isə mühüm məsələlərə və emosional ifadəyə diqqət yetirilir. Hər bir mərhələnin uzunluğu iştirakçılar arasındakı münasibətdən və vəziyyətdən asılıdır. Verilən mesajın başa düşülməsi müxtəlif amillərdən, o cümlədən maraqlar, motivlər və şəxsiyyət münasibətləri kimi açıq və gizli elementləri özündə birləşdirən praqmatik kontekstdən asılıdır. Ünsiyyətin müvəffəqiyyəti, ünsiyyətin vaxtı və yeri, ünvanlananın davranışı və ilkin fərziyyə xüsusiyyətləri və mesajın mövzusu kimi gözlənilməzliyin komponentlərindən asılıdır. Nəhayət, iştirakçılar söhbətin praqmatik konteksti üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir və onların əhəmiyyəti istənilən ünsiyyət vəziyyətində nəzərə alınmalıdır.

Praqmatik ədəbiyyatda “niyyət” terminindən daha çox kommunikativ yanaşmaya üstünlük verilir. İştirakçıların özlərini ifadə etmək, fikir və emosiyalarını çatdırmaq istəyi nitq formasını formalaşdırır. Niyyət əvvəlcədən düşünülmüş təfəkkürə bərabərdir və hadisələr, faktlar və ətraf mühitin təsiri altındadır. İnsanlar arasında ünsiyyət adətən ətrafdakı narahat və ya xoşagəlməz vəziyyəti dəyişdirmək ehtiyacından yaranır. Niyyət anlayışı fəlsəfə elmində yaranıb və psixologiyada nitqin ilkin mərhələsi kimi başa düşülür. Niyyət iştirakçıların son ideyası və məqsədidir və deyilən hər bir söz onun hansısa aspektinə nail olmağa yönəlib.

Ümumiləşdirsək, dil ünsiyyətində niyyətin iki növü var: danışanın ilkin yanaşması və sonradan yaranan qəfil vəziyyət. Niyyətlər uyğunlaşır və daim dəyişir və hər bir iştirakçının müəyyən bir vəziyyətdə öz məqsədi var. Qəsdən niyyətlərin məqsədi birbaşa və ya dolaylı ola bilər və söhbət zamanı nəzərdə tutulan və ya açıq şəkildə ifadə edilə bilər. Qəsdən niyyətlər hər hansı bir aktyorun hərəkətə motivasiyası hesabına həyata keçirilir və iştirakçılara müsbət və ya mənfi emosional təsir göstərə bilər. Hadisələrin intensivləşməsi də qəsdən rol oynaya bilər. İstər ümumi praqmatik, istərsə də linqvistik praqmatika öz tədqiqat obyektlərini ətraf mühitə münasibətdə araşdırır və obyektə həmin obyekt hesab edən zəruri və kafi şərtləri müəyyən edir. Ümumi praqmatika praktiki fəaliyyətin əsas müddəalarına diqqət yetirir, linqvistik praqmatik isə bu əsasları dilə xas məhdudiyətlər və tələblərlə əlaqələndirir.

Sosiopraqmatikanın tərif

-Sosiopraqmatika:praqmatika ilə sosiolinqvistikanın kəsişməsindən ibarətdir. Həmçinin dilin cəmiyyətə münasibətdə istifadəsidir.

- Sosiopraqmatikanın praqmatikaya Anglo-Amerikan baxışında aydın müəyyən edilmiş irsi var.

-Cəmiyyətlərin və onların üzvlərinin xüsusiyyətlərinin daha çox yerli səviyyələrdə, yəni “mədəniyyətə xas” dil istifadəsinə təsiri var.

-Nəzakət prinsipi müxtəlif mədəniyyətlərdə, dil icmalarında və sosial situasiyalarda dəyişkən şəkildə fəaliyyət göstərir.

Çin və Qərbin nəzakət perspektivi:

Salamlama:

Qərb

-Salam!

-Necəsən?

- Hava haqqında danışılır.

Çin

-Yemisən?

-Hara gedirsən?

-Burada nə edirsən?

• Sosiopraqmatika dildən istifadə ilə bağlı “ümumi” deyil, daha konkret “yerli” şərtlərə diqqət

yetirir. (Leech:1982).

- Sosiopraqmatika üçün diqqət mərkəzində olan bir nöqtə, natiqlərin mənalar yaratmaq, xüsusi sosial mövqe tutmaq üçün daha ümumi normalardan istifadə etmə üsuludur.

- Sosial vəziyyət (nitq hadisələri, fəaliyyət növləri, kadrlar və s. daxil olmaqla) orta səviyyədədir;

- Mədəniyyətlər (milli, regional mədəniyyətlər, institusional mədəniyyətlər və s.) ən ümumi olmağa meyillidirlər.

- Sosiopraqmatika ilk növbədə orta kontekst və onu təşkil edən hadisələrlə məşğul olmalıdır.

Culperer(2009)

Praqmalinqvistik və sosiolinqvistik baxımdan nəzakət prinsipləri:

Praqmalinqvistika

-Nəzakət linqvistik olaraq necə çatdırılır və ya təzahür edir.

-Sualların istifadəsi

- Modal köməkçilər

- Hipotetik keçmiş zaman.

- Bunu mənim üçün yazı bilərsən?

Sosiopraqmatika

- Nəzakətin miqyası sosial faktorlara görə dəyişir; yaş, cins, sosial status

- Eyni yaşda olan bacı-qardaşlar; aşağı və dolaylıq səviyyəsi.

-Böyük qardaş və bacı

Tarixi sosiopraqmatika: "Praqmafilologiya"

-“Tarixi sosiopraqmatika tarixi mətnlərin kontekstual aspektlərini, o cümlədən ünvan, ünvanlar, onların sosial və şəxsi əlaqəsini, mətnin yaradılması və qəbulunun fiziki və sosial vəziyyətini və mətnin məqsədlərini təsvir edir” Jakob and Jucker’s (1995).

-“Tarixi mətnləri öz praqmatik kontekstində yerləşdirməyi hədəfləyir” praqmatik mənənin yaranmasına səbəb olur.[3]

-Kontekst faktorlarını təsvir etmək impressionistdir. Ona görə də tənqid olunub.

- Sosiopraqmatikanın mərkəzi olan nəzəri anlayışlara üz, hüquqlar, öhdəlik, güc, sosial məsafə, münasibət və fikirlər daxildir.

- Sinxron sosiopraqmatika: “keçmişdəki xüsusi məqam” kontekstinə münasibətdə dil istifadəsidir.

- Diaxronik sosiopraqmatika: eyni dilin müxtəlif tarixi mərhələlərində praqmatik hadisələrin dəyişməsi, məsələn, sən, sən(you, thou)

Ağcaqayın qabığı əlyazmaları, kütləvi kağız istehsalına qədər yazı üçün istifadə olunan ağcaqayın qabığının daxili təbəqəsinin parçalarına yazılmış sənədlərdir. Yazı üçün ağcaqayın qabığının sübutları çox əsrlərə və müxtəlif mədəniyyətlərə gedib çıxır.

Tədqiqat sahəsi:

Sosial və mədəni amillərin linqvistik formalarda təzahür etdiyi praqmatik strategiyalara necə təsir göstərir, məsələn, nitq aktları, iplikatura, presuppozisiya və deiksis. Sosiopraqmatika bu praqmatik hadisələrə empirik, sosial-mədəni kontekstdə yanaşır və onların təzahüründə mədəni və sosial fərqləri təqdim etmək məqsədi daşıyır. Sosiopraqmatika fəlsəfi məntiq və ya idrak nəzəriyyəsinə əsaslanan praqmatika nəzəriyyələrindən, məsələn, aktualıq nəzəriyyəsi: idrak prosesləri, deyimlərin şərh, onların sosial kontekstindən ciddi şəkildə təcrid olunmuş şəkildə fərqlənir. Xüsusi olaraq sosiopraqmatik olan spesifik praqmatik məvhumlar. Məsələn, natiqlər və dinləyicilər sosial rollara istinad etmədən şərf ifadələri istifadə edilə bilməz.

-Sosiopraqmatik tədqiqatlarda müxtəlif şərh səviyyələri: Nitq hərəkətləri və Nəzakət prinsipləri.

Nəzakətlə dolay əlaqə nitq aktı nəzəriyyəsinin təməli daşıdır. Bu baxımdan, Blum-Kulka(1989;58) iddia edir ki, ivrit dilində danışanlar ingilis dilində danışanların dolay formadan istifadə etdiyi məlumatı soruşmaq üçün daha birbaşa düsturdan istifadə edirlər, məsələn, mənə deyə bilərsənmi....

[2]

Sosiopraqmatika eyni zamanda nitqin struktur və təşkilatı səviyyəsi ilə də əlaqəlidir, məsələn, söhbətlərin ardıcılığı, açılış və bağlanması nitq topluluğu, ünsiyyət vasitəsi və fəaliyyət növü kimi amillərdən asılı olaraq fərqli şəkildə həyata keçirilir.

Sosiopraqmatik strategiyaların xarici dil öyrənənlərə təsiri:

Qrammatika, fonologiya və leksika bilikləri, eyni zamanda həmin dildən istifadə edənlərin razılaşdığı dəyərlər və münasibət, inanc və normalar sistemi olan mədəniyyətin müəyyən xüsusiyyətləri bilmək vacibdir. Gülməli anlaşılmazlıqlar, absurd nəticələr və bəzən utanc, məyusluq, hətta qəzəb və ya ünsiyyətin pozulmasına səbəb olacaq mədəni fərqləri vurğulamaq vacibdir.[3]

Tələbələrin hədəf dildə kommunikativ səriştəyə malik olmasını təmin etmək xarici dil tədrisi sinfində mühüm vəzifələrdən biri olmalıdır. Əsasən, sosiolinqvistik kompetensiya sosial, praqmatik və mədəni elementlərdən asılı olan nitq qaydalarına aiddir. İstənilən dildə üzr istəmək və ya müraciət etmək danışanın və ya dinləyicinin sosial statusundan, yaşından, cinsindən və ya hər hansı digər sosial faktordan asılı ola bilər. İngilis dilinin kontekstli nitq məhdudiyətləri ilə tanış olmayan xarici dil öyrənən şəxs mükəmməl tələffüz və qrammatika yarada bilər, lakin nahar edəndən və ya sahibədən üzr istəmək kimi kommunikativ məqsədə çata bilmir və bunun əvəzinə nəzakətsiz tənqid və ya şikayətçi görünür. İdiomlar və onların elementlərinin birləşmiş mənalardan alınma bilməyən ifadələr xarici dil öyrənənlər tərəfindən hərfi tərcümə oluna və beləliklə, mədəni anlaşılmazlığa səbəb ola bilər.

Psixolinqvistika nədir?

“Psixolinqvistika” termininin ən erkən istifadəsi J.R.Kantorun “Qrammatikanın Obyektiv Psixologiyası”nda (1936) olmuşdur ki, burada Kantor qızgın davranışçı kimi dilin nəzərdə tutulan idrakin və ya zehnin hər hansı formasını əks etdirdiyi fikrini rədd etmək üçün iştirak etmişdir. Kantorun fikrincə, alman psixolinqvistlərinin ənənəsi sadəcə olaraq səhv idi. Bu termin 1954-cü ildə dilçilik və psixologiya arasındakı əlaqəyə dair işçi qrupunun psixolinqvistika adlı hesabatının nəşri ilə daha möhkəm qurulmuşdur. Hesabatlar eyni vaxtda dilçilik və psixologiya intizamına ayırı-ayrılıqda xidmət edən iki jurnalda dərc edilmişdir. Təxminən 50 ildir ki, dil psixologiyasının müxtəlif aspektləri ilə bağlı araşdırmalar geniş jurnallarda dərc olunur və psixologiya üzrə bütün nəşrlərin təxminən 10 faizini təşkil edir.

Wikipediya görə Psixolinqvistika linqvistik səriştə və performansın psixoloji əsaslarını öyrənən koqnitiv psixologiyanın bir sahəsidir. Psixolinqvistika insanın dili mənimsəməsinə, istifadə etməsinə və anlamasına imkan verən psixoloji və nevroloji amilləri öyrənir. Psixolinqvistika əsasən dilin mənimsənilməsi, istehsalı və işlənməsini öyrənmək üçün psixoloji/elmi/eksperimental metodlardan istifadə ilə məşğul olur.

Psixolinqvistika və ya dil psixologiyası dil faktorları ilə psixoloji aspektlər arasındakı qarşılıqlı əlaqəni öyrənir. Psixolinqvistika sahəsi Chomsk tərəfdarlarına və əleyhdarlarına reaksiya ilə müəyyən edilmişdir. Psixolinqvistikada tədqiqatçılar xüsusi linqvistik davranışı təsvir etmək və proqnozlaşdırmaq üçün modellər hazırlamağa çalışırlar. 1960-cı illərin ortalarında baş verən dil inqilabından bəri bu sahə geniş mövzu və fənləri əhatə etmək üçün genişlənmişdir. Psixolinqvistika fənlərarasıdır və psixologiya, koqnitiv elm və dilçilik kimi müxtəlif sahələrdə öyrənilir.[9]

Dilin psixologiyası mənasını verən psixolinqvistika insanlara dil əldə etmək, istifadə etmək, qavramaq və yaratmaq imkanı verən psixoloji və nevroloji amilləri öyrənir (“Altman”, 2001, s.1). Əsasən insan beyninin necə fəaliyyət göstərdiyinə dair vahid məlumatın olmaması səbəbindən müasir tədqiqatlar biologiyadan (həyat və canlı orqanizmin öyrənilməsi ilə məşğul olan təbiət elmləri), nevrologiyadan (qavrayış, dil, idrak, dil və s. təfəkkür və emosiya insan və ya digər heyvan sinir sistemində və ya mexanizmdə, dilçilikdə və informasiya nəzəriyyəsində (informasiyanın kəmiyyətini əhatə edən tətbiqi riyaziyyat və elektrik mühəndisliyinin bir qolu) təmsil olunur və çevrilir.[9]

Beynin dili necə işlədiyini öyrənmək üçün beynin nevroloji işini öyrənmək üçün qeyri-invaziv üsulları olan bir sıra alt fənlər mövcuddur, məsələn, neyrolinqvistika öz başına bir sahəyə çevrilmişdir. Psixolinqvistika lüğətdən və qrammatik quruluşdan qrammatik və mənalı cümlələr yaratmağa imkan verən idrak proseslərini, eləcə dəidiomları, sözləri, mətnləri və s. anlamaq imkanı verən prosesləri əhatə edir (Miller & Emes, 1983).

Psixolinqvistika dilin mənimsənilməsini və istifadəsini dəstəkləyən idrak prosesinin öyrənilməsi ilə məşğul olur. Psixolinqvistikanın əhatə dairəsinə normal şəraitdə dil performansını daxildir.

Tarixən psixolinqvistlərin əksəriyyətinin diqqəti ilk dilə (L1), yəni ana dilinə, uşaqlarda ilk dilin mənimsənilməsinə və böyüklərin başa düşməsi və istehsalına dair tədqiqatlara yönəlmişdir (Schmitt, 2002, s.133-140). Psixolinqvistikanın tapıntıları və konsepsiyaları müxtəlif sahələrdə insanlar

tərəfindən istifadə olunur və öyrənilir. Psixologiya, koqnitiv elm linqvistikası və neyrolinqvistik kimi. Psixolinqvistikanın dilini təşkil edən komponentlərə əsaslanan bir neçə alt bölməsi var.

Dilçiliklə əlaqəli sahələr

Fonetika və fonologiya psixolinqvistika daxilində nitq səslərinin tədqiqi ilə məşğul olur, tədqiqat diqqəti beynin bu səsləri necə işləməsi və başa düşməsi üzərində cəmləşdirir.

Morfologiya sözün quruluşunu, xüsusən də əlaqəli sözlər (məsələn, it və itlər) arasındakı əlaqəni və qaydalara əsaslanan sözlərin əmələ gəlməsini (məsələn, cəm formalaşması kimi) öyrənir.

Sintaksis sözlərin cümlələr yaratmaq üçün necə birləşdiyini diktə edən nümunələrin öyrənilməsidir.

Semantika sözlərin və cümlələrin mənası ilə məşğul olur, burada sintaksis cümlələrin formal quruluşu ilə məşğul olur.

Praqmatika mənanın təfsirində kontekstin rolu ilə məşğul olur.

Psixologiya ilə əlaqəli sahələr

Sözün tanınması və oxunmasının öyrənilməsi çap mətnlərindəki naxışlardan orfoqrafik, morfoloji, fonoloji və semantik məlumatların çıxarılması ilə bağlı prosesləri araşdırır.

İnkişaf psixolinqvistikası körpələrin və uşaqların dili öyrənmək və emal etmək qabiliyyətini, adətən eksperimental və ya ən azı kəmiyyət üsulları ilə öyrənir (Jean Piagetin uşaqların inkişafı ilə bağlı tədqiqatlarında etdiyi kimi təbii müşahidələrdən fərqli olaraq).

Psixolinqvistika sahəsi Chomskiyə reaksiya ilə inkişaf etdirilmiş və yenidən müəyyən edilmişdir. Chomskinin sintaktik cümlələr yaratmaqla bağlı fikri ondan ibarət idi ki, dil insanda anadangəlmə qabiliyyətə malik olduğu üçün mövcuddur və 1959-cu ildə Skinners kitabını çox tənqid edirdi. Bu baxış psixologiyada idrak inqilabı adlandırılan şeyi başlatdı. Chomskinin icmalı hələ də insanın sintaksisi istifadə etmək qabiliyyətinin hər hansı bir heyvan ünsiyyətindən keyfiyyətə fərqli olduğunu düşünür; bu qabiliyyət əlverişli mutasiya və ya başqa məqsədlər üçün inkişaf etdirilən bacarıqların uyğunlaşması nəticəsində yarana bilər (Anderson, 1998).

Bu fikrin tərəfdarlarından biri dilin qrup ehtiyaclarına xidmət etdiyi nəzəriyyəsidir. Daha yaxşı linqvistik ifadələr daha çox birlik, əməkdaşlıq və yaşamaq üçün potensial yarada bilər.

Psixolinqvistikanın öyrənilməsinin əhəmiyyəti

Psixolinqvistikada tədqiqatçılar xüsusi linqvistik davranışı təsvir etmək və üstünlük vermək üçün modellər hazırlamağa çalışırlar (Gernsbacher, 1994, s.75). Əhəmiyyətliyi ondan ibarətdir ki, o, dil istifadəsinin bütün aspektlərini əhatə edir. Nəhayət, psixolinqvistika dilin beynimizdə necə işləndiyini təsvir edən bir modelə sahib olmağa çalışır. Psixolinqvistikanın öyrənilməsinin digər əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, dilin inkişafını, istifadəsini və parçalanmasını tənzimləyən universal prosesləri üzə çıxarır (Bates et. b., 1995, s.96).

Psixolinqvistika uşaqlarda dil inkişafı, beyin zədələnmiş yetkinlərdə dil simptomları və normal yetkinlərdə dil emalı ilə bağlı araşdırmanı, çarpaz dil variasiyalarının hər bir sahədə nəzəri çərçivəyə təsirini əks etdirən bir sıra ilə təqdim edir (Duffy və s., 1998).

Xülasə olaraq, psixolinqvistikanı dildə istifadə olunan psixi proseslərin və elementlərin elmi tədqiqi kimi təyin edə bilərik. Psixolinqvistika əqli fakültənin empirik və nəzəri tədqiqidir. 1960-cı illərin ortalarında baş verən dil inqilabından bəri bu sahə geniş mövzuları və fənləri əhatə etmək üçün inkişaf etmişdir.

Psixolinqvistika (psixologiyanın qalan hissəsi kimi) 1960-cı illərin əvvəllərində və ortalarında başlamışdır. Chomski inqilabı (məsələn, Chomsky, 1957, 1965 və 1968) dili və xüsusilə onun quruluşunu, qanunlara və prinsiplərə kimyəvi strukturların dediyi kimi tabe olduğu kimi inkişaf etdirdi.

Sonrakı psixolinqvistik tədqiqatlar buna baxmayaraq, dilin əsas psixi mexanizmindən və xarici aləmindən ayrılmazlığını qəbul etdi.

Psixolinqvistikanın əsas maraqları hansılardır?

Psixolinqvistikaya maraq təkcə psixologiya və dilçiliklə məhdudlaşmır. Çoxları onun praktiki imkanları ilə stimullaşdırılıb. Sadə kəşləmədən tutmuş afaziyanın hədsiz mürəkkəbliyinə qədər müxtəlif müxtəlif dil pozğunluqlarının diaqnostikası və müalicəsi üçün tibbi tətbiqlər haqqında düşünür. İkinci dildə oxumağı və yazmağı öyrətmək üçün metodlarımızın potensial təkmilləşdirilməsinin

pedaqoji tətbiqləri haqqında da fikirləşirlər.[7]

Psixolinqvistik prinsiplər kifayət qədər aydınlaşdırılışaydı, onlar XX əsrin həmin texniki konsepsiyalarına tətbiq oluna bilərdi. George A Millerin fikrincə, psixolinqvistikanın mərkəzi vəzifəsi insanların cümlələrdən istifadə edərkən gedən psixoloji prosesləri təsvir etməkdir (Field, 2006, s-93).

Qeyd etdiyimiz kimi, psixolinqvistika fənlərarasıdır. Harely (2005) bildirir ki, psixolinqvistikanın əsas tədqiqat obyektini dilin dərk edilməsi və istehsalının əsasını təşkil edən idrak prosesinin və mədəni mühitin bu ikisi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsidir. Psixolinqvistikanın daha ətraflı bölmələri körpələrin ilk sözləri əldə etdikləri və ilk qrammatik bacarıqlarını inkişaf etdirdikləri zaman dil qabiliyyətlərini təsvir edir (Mhler, 1990, s.143-187), sözlərin (şifahi və yazılı) zehni leksikonda təmsil olunması və çıxışı, cümlənin işlənməsi və nitqin başa düşülməsində iştirak edən təmsil və proses və nəhayət, sözləri və cümlələri danışarkən necə davrandığımız.[9] Psixolinqvistika insan şüurunun özünün tədqiqi ilə yanaşı, zehnin ünsiyyət və dərk etmə qabiliyyətinin öyrənilməsi ilə də bağlıdır (Altmann, 2001, s.129-135). Psixolinqvistikanın tam dərinliyi, zənginliyi və əhatə dairəsi burada verilən hüdudlardan çox-çox kənara çıxır.

Nəticə

Psixolinqvistikanın ilk dövrləri yeni doğulmuş körpələrin dil qabiliyyətlərindən başlayaraq, körpələrin buradakı nitqi necə təmsil etməsindən, ilk söz ehtiyatını necə əldə etdiklərindən və daha sonra böyüklər kimi necə təmsil etdiklərinə və əldə etdikləri mövzulara keçir. Psixolinqvistika həmçinin uşaqlarda qrammatik bacarıqların mənimsənilməsi və böyüklər tərəfindən mətn və nitq anlayışı üçün cümlələrin işlənməsi ilə məşğul olur. Wilhelm Wundt (1832-1920) Die Sprache (1900) əsərində qeyd etdi ki, psixolinqvistika dillə bağlı olduğu qədər ağılla da əlaqəlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aijmer, K. Anderson, g(2011) Pragmatics of Society. Germany, Walter de Gruyter GmbH&Co.
2. Barron, A(2003) Acquisition in Interlanguage Pragmatics. Amsterdam John Benjamin Publishing Company
3. Culpeper, J. (2011) Historical sociopragmatics. USA: John Benjamin Publishing Company
4. Leech, G(1983). Principles of Pragmatics. London: Longman Linguistic Limbary.
5. Arutyunova N. D., Paducheva E. V. Sources, problems and categories of pragmatics // New developments in foreign linguistics. Vol. 16.
6. Linguistic pragmatics. Moscow: Progress, 1985. pp. 3-43.
7. Bogdanov V. V. Speech communication: pragmatic and semantic aspects / V. V. Bogdanov. JI.: LSU Publishing House, 1990.
8. Wittgenstein L. Philosophical studies / Trans. from German. With A. Krylova // New developments in foreign linguistics. Vol. 16. Linguistic pragmatics. Moscow: Progress, 1985. pp. 79-128.
9. Altmann T. M. Gerry (2001), Psycholinguistics in review British Journal of Psychology 129–170 printed in Great Britain the British Psychological Society
10. Harley, T. (2005): The Psychology of Language. From Data to Theory, New York, Psychology press Translation"vol. 52, p. 13-21.

*Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: babasoy.yegane@gmail.com
ORCID İD: <https://orcid.org/0009-0008-2318-4056>

Yegana Babasoy

MAIN COMPONENTS OF PRAGMATICS

Since Pragmatics, which is the subject of the research work, is very little studied in Azerbaijan. The study of this topic is of great importance in linguistics. Pragmatics has three main components: pragmalinguistics, sociopragmatics, and psycholinguistics. From the integration of grammar with

pragmatics, a field of study called pragmalinguistics was born. Linguistic pragmatics studies language as a tool that people use in their activities. Sociopragmatics can be defined as “the sociological interface of pragmatics”. It is also the use of language in relation to society. Psycholinguistics deals with how children and other learners learn or acquire a foreign language. Psycholinguistics, meaning the psychology of language, studies the psychological and neurological factors that enable people to acquire, use, understand, and create language.

Keywords: *pragmalinguistics, sociopragmatics, psycholinguistics, pragmatics, linguistics*

Егана Бабасой

ОСНОВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ПРАГМАТИКИ

Поскольку прагматика, являющаяся предметом исследования, в Азербайджане очень мало изучена, изучение этой темы имеет большое значение для науки языкознания. Прагматика имеет три основных компонента: прагмалингвистика, социопрагматика и психолингвистика. В результате интеграции грамматики с прагматикой родилась область исследования, называемая прагмалингвистикой. Лингвистическая прагматика изучает язык как инструмент, который люди используют в своей деятельности. Социопрагматику можно определить как «социологический интерфейс прагматики». Это также использование языка по отношению к обществу. Психолингвистика занимается изучением того, как дети и другие учащиеся изучают или приобретают иностранный язык. Психолингвистика, то есть психология языка, изучает психологические и неврологические факторы, которые позволяют людям приобретать, использовать, понимать и создавать язык.

Ключевые слова: *прагмалингвистика, социопрагматика, психолингвистика, прагматика, лингвистика*

AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 08.05.2024

Son daxilolma tarixi: 29.06.2024